

Фінанси

УДК 336.02:330.564.2

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20594002>

**ФОРМАЛЬНІ ТА НЕФОРМАЛЬНІ ФІСКАЛЬНІ ІМПЕРАТИВИ
ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ
ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ЗНИЖЕННЯ НЕРІВНОСТІ**

Валігура Тетяна Володимирівна

доктор філософії, викладач кафедри фінансів ім. С.І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1297-0907>

Прийнято: 15.11.2025 | Опубліковано: 30.11.2025

Анотація. У статті обґрунтовано сутність і здійснено типологізацію фіскальних імперативів формування та використання фінансових ресурсів держави крізь призму зниження нерівності доходів і багатства в суспільстві. Доведено, що класичні постулати ліберальної ринкової економіки не дають відповіді на питання подолання економічної нерівності, а домінування економічних мотивів у поведінці людини, зумовлене кризою цінностей, суперечить парадигмі сталого розвитку та поглиблює розрив між нормативним і фактичним станом розподілу. Розкрито філософсько-етичне підґрунтя імперативності на основі деонтології, категоричного імперативу І. Канта, часового імперативу Г. Йонаса та «золотого правила» моралі, а також їх фіскальну інтерпретацію стосовно поведінки платників податків і формування фіскальної політики держави. Систематизовано наявні в науковій літературі підходи до трактування поняття «імператив» у загальнонауковому, філософському, екологічному, правовому, управлінському та економічному

контекстах і запропоновано авторське розуміння фіскальних імперативів зниження нерівності у широкому й конкретизованому значеннях. Виокремлено базовий фіскальний імператив – забезпечення доходів населення не нижче фактичного прожиткового мінімуму, практична реалізація якого передбачає коригування законодавчо встановленого прожиткового мінімуму до фактичного рівня та узгодження з ним мінімальної заробітної плати й соціальних трансфертів. На основі теорії інституціоналізму імперативи розмежовано на формальні, закріплені у нормативно-правовій базі держави та міжнародному праві, і неформальні, засновані на морально-етичних нормах суспільної поведінки; за критерієм досягнення мети формальні поділено на конструктивні й деструктивні залежно від того, чи досягається задекларована мета їх запровадження після завершення фіскального лагу. Запропоновано типологізацію фіскальних імперативів за етапами формування та використання фінансових ресурсів держави, що охоплює прогресивне оподаткування доходів, диференційовані ставки податків на споживання, оподаткування спадщини й елітного майна, рентні платежі, державні гарантії мінімального соціального забезпечення, розмежування видатків на користь місцевих бюджетів, оптимізацію функціонального розподілу видатків бюджету та запобігання корупції. Обґрунтовано, що сформовані імперативи не є вичерпними, можуть коригуватися відповідно до соціально-економічного становища, а слугують орієнтирами для держави, платників податків і громадян у зниженні асиметрій розподілу доходів і багатства.

Ключові слова: фіскальні імперативи; нерівність доходів; розподіл багатства; фінансові ресурси держави; фіскальна політика; прожитковий мінімум; державні видатки.

**FORMAL AND INFORMAL FISCAL IMPERATIVES OF THE
FORMATION AND USE OF THE STATE'S FINANCIAL RESOURCES IN
THE CONTEXT OF REDUCING INEQUALITY**

Valihura Tetiana

PhD, Lecturer at the S.I. Yurii Department of Finance,
West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1297-0907>

Abstract. The article substantiates the essence and provides a typology of fiscal imperatives of the formation and use of the state's financial resources through the prism of reducing income and wealth inequality in society. It is proved that the classical postulates of the liberal market economy do not answer the question of overcoming economic inequality, while the dominance of economic motives in human behaviour, driven by the crisis of values, contradicts the paradigm of sustainable development and deepens the gap between the normative and the actual state of distribution. The philosophical and ethical foundations of imperativeness are revealed on the basis of deontology, I. Kant's categorical imperative, H. Jonas's temporal imperative and the "golden rule" of morality, as well as their fiscal interpretation regarding the behaviour of taxpayers and the formation of the state fiscal policy. The approaches to the interpretation of the concept of "imperative" available in the scientific literature are systematised in the general scientific, philosophical, environmental, legal, managerial and economic contexts, and the author's understanding of fiscal imperatives of reducing inequality in the broad and specified meanings is proposed. The basic fiscal imperative is distinguished – ensuring the income of the population not lower than the actual subsistence minimum, the practical implementation of which involves adjusting the legally established subsistence minimum to the actual level and aligning the minimum wage and social transfers with it. On the basis of the theory of institutionalism, the imperatives are divided into formal ones, fixed in the regulatory

and legal framework of the state and in international law, and informal ones, based on the moral and ethical norms of social behaviour; according to the criterion of goal achievement, formal imperatives are divided into constructive and destructive. A typology of fiscal imperatives by the stages of formation and use of the state's financial resources is proposed, covering progressive income taxation, differentiated consumption tax rates, taxation of inheritance and luxury property, rent payments, state guarantees of minimum social security, the division of expenditures in favour of local budgets, the optimisation of the functional distribution of budget expenditures and the prevention of corruption. It is substantiated that the formed imperatives are not exhaustive and may be adjusted according to the socio-economic situation, yet they serve as guidelines for the state, taxpayers and citizens in reducing the asymmetries of income and wealth distribution.

Keywords: fiscal imperatives; income inequality; wealth distribution; state financial resources; fiscal policy; subsistence minimum; public expenditures.

Постановка проблеми

Поглиблення асиметрій у розподілі доходів і багатства належить до тих суспільних проблем, які класичні постулати ліберальної ринкової економіки не здатні розв'язати самотужки. Ринковий механізм, орієнтований передусім на ефективність, не забезпечує справедливості первинного розподілу, а нагромадження статків нерідко визначається не стільки здібностями чи інтенсивністю праці, скільки спадковістю та доступом до ресурсів. За таких умов саме держава за допомогою інструментів фіскальної політики покликана коригувати наявні диспропорції, проте результативність такого втручання прямо залежить від того, наскільки чітко окреслено орієнтири, яких мають дотримуватися учасники фіскальних відносин.

В Україні гострота проблеми посилюється воєнними реаліями та зростанням бідності, коли значна частина населення опиняється за межею соціальних стандартів. У цьому контексті актуалізується потреба в концептуалізації фіскальних імперативів – обов’язкових правил і умов, що визначають поведінку держави, платників податків і громадян у процесі формування та використання фінансових ресурсів. Невизначеність таких орієнтирів, їх несистематизованість і відсутність розмежування за ступенем формалізації ускладнюють вироблення дієвої фіскальної політики, спрямованої на зниження нерівності.

Відтак постає потреба обґрунтувати сутність фіскальних імперативів зниження нерівності доходів і багатства та здійснити їх типологізацію за критеріями формалізованості й етапу руху фінансових ресурсів держави, що дасть змогу впорядкувати уявлення про необхідні кроки в межах соціально орієнтованої фіскальної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичні засади дослідження імперативів в економічній науці закладено у працях, що розглядають їх як правила прояву та поведінки структурних елементів економічної системи. Природу імперативів економічного розвитку суспільства обґрунтовано М. Ільїною та Ю. Шпильовою [1], тоді як регуляторні імперативи фінансових ринків із розмежуванням ринкових і державних впливів досліджено В. Лук’яновим [2]. Близькою є позиція І. Ховрак щодо сучасних регуляторних імперативів соціальної відповідальності [3]. Деструктивний потенціал інституціональних імперативів та його вплив на якість життя проаналізовано М. Ковальчук [4], а імперативи соціалізації бюджетної політики у широкому й вузькому трактуванні – Н. Мацелюх і Ю. Мискіним [5].

Філософсько-етичне підґрунтя імперативного мислення розкрито у дослідженні А. Матвійчука, який пов’язує активізацію уваги до деонтології з

потребою формування більш гуманістичної свідомості [6]. Світоглядний контекст кризи цінностей, що супроводжує домінування економічних мотивів у суспільстві, висвітлено І. Зязюном [7].

Безпосередньо фіскальний вимір імперативів представлено у доробку В. Андрущенка та Т. Тучак, які обґрунтували морально-етичні імперативи податків та оподаткування [8], а також у працях В. Андрущенка щодо імперативу фіскальної солідарності [9]. Фіскальні імперативи детінізації економіки як загальнообов'язкові правила поведінки суб'єктів фіскальних відносин дослідив П. Пірникоза [10].

Проблематику формування та використання фінансових ресурсів держави в частині видаткової політики ґрунтовно опрацьовано Б. Малиняком, який систематизував теоретичні основи формування бюджетних видатків [11], обґрунтував напрями їх удосконалення в умовах протистояння агресії [12] та оцінив потенціал діалектичного, інституційного й біхевіористичного підходів у дослідженні видатків бюджету [13]. Принципи бюджетного фінансування у взаємозв'язку з принципами бюджетної політики висвітлено В. Дем'янишиним [14].

Попри вагомий науковий доробок, поза увагою дослідників залишається цілісна типологізація фіскальних імперативів зниження нерівності доходів і багатства, яка розмежовувала б їх за ступенем формалізації та за етапами руху фінансових ресурсів держави, що й зумовлює потребу подальшого дослідження.

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає в обґрунтуванні сутності фіскальних імперативів зниження нерівності доходів і багатства в суспільстві та їх типологізації за критеріями ступеня формалізації й етапу руху фінансових ресурсів держави. Досягнення поставленої мети передбачає розкриття філософсько-етичного підґрунтя імперативності, розмежування формальних і неформальних,

конструктивних і деструктивних імперативів, а також визначення базового фіскального імперативу, орієнтованого на забезпечення мінімальних соціальних стандартів.

Виклад основного матеріалу

Економічна та фінансова наука нині обґрунтовує чимало причин, які зумовили збільшення нерівності у доходах і багатстві та продовжують її визначати. Велика прогалина у цьому належить державі, яка у відповідні моменти не застосовувала наявний інструментарій. З такою позицією не можна не погодитися, але вона є поверхневою і не відображає глибинної сутності проблеми. Критичний аналіз першопричин нерівності змушує звернутися до поведінки та позиціонування людини як економічного суб'єкта у суспільстві. Економічні мотиви людини підкорені прагненню максимізувати свої ресурси, проте в цьому випадку необхідно відповісти на питання, чи мають домінувати у поведінці людини саме економічні мотиви і чи варто їх обмежувати. Відповідь можна сформулювати у процесі аналізу нинішньої ситуації з нерівністю у доходах населення, яка свідчить про злиденне життя великої частини людства за надмірного збагачення іншої частини. Ми вважаємо, що виправдати такий стан кращими здібностями чи більшою інтенсивністю праці багатих громадян не варто, адже великий економічний чинник збагачення криється у спадковості. Разом із тим у відповідь на поставлене питання зауважимо, що домінування економічних мотивів є згубним для суспільства, адже не відповідає принципам парадигми сталого розвитку, яка нині є провідною у суспільному відтворенні. Відкинувши соціальний та екологічний аспекти розвитку суспільства, цивілізація неминуче прийде до загибелі якщо не усього людства, то його частини.

Однак нині ми спостерігаємо саме переважання економічних прагнень у суспільстві, що зумовлене кризою цінностей. У центрі потреб людини часто

постають матеріальні блага, натомість духовні цінності та цінності, пов'язані з усвідомленням себе як члена суспільства з подальшою відповідною поведінкою, є другорядними. З цього приводу І. Зязюн стверджує: «В найзагальніших рисах криза сучасної цивілізації полягає в тому, що науковий раціоналізм, технологічний прогресизм і економічний лібералізм, що викликали нові економічні, екологічні, соціокультурні і соціально-політичні процеси, нездатні впоратися з ними, тобто ввести ці процеси в русло безпечного, гармонійного, „дружнього людині“, автаркійного (за Г.С. Сковородою) розвитку» [7, с. 11]. Таким чином, криза цінностей спричиняє розрив між потрібним (нормативним) і наявним (плинним) станом у суспільстві.

Дослідження нормативного стану речей у суспільстві, у тому числі у розподілі доходів та багатства й ролі в цьому процесі фіску, неможливо здійснити без застосування наукових підходів деонтології, або імперативної філософії. Це розділ етики, який розглядає вчення про проблеми моралі і моральності та який введений в науку англійським філософом і правознавцем Дж. Бентамом. Термін «деонтологія» вчений використав для позначення теорії моральності «як науки про належну поведінку або про мораль поведінки індивіда для досягнення належної для нього мети, свого роду зведення правил поведінки» [6, с. 295]. Цей термін нині ототожнюють із поняттям «імперативна філософія», у зміст якого на сучасному етапі розвитку вкладають характеристику проблематики обов'язку людини, що полягає у внутрішньому переживанні примусу, зумовленого етичними цінностями. А. Матвійчук переконаний, що «активізація уваги до деонтології та проблеми застосування імперативного мислення у різних сферах людської діяльності зумовлена характерним для початку XXI сторіччя переконанням про необхідність реального переходу від загальних міркувань на тему зміни світоглядних та ціннісних переконань сучасної людини до напрацювання дієвих схем того, як в умовах сучасного світу

активізувати механізми формування нової, більш гуманістичної свідомості, а також відповідного стилю мислення та поведінки» [6, с. 296–297]. Ми підтримуємо таку позицію і вважаємо, що нині, в умовах кризи цінностей, необхідно застосовувати весь науковий апарат та практичні засоби для формування світогляду усвідомленого підпорядкування особистих цілей потребам суспільства задля гармонійного поєднання особистого і суспільного.

У фокусі уваги імперативної філософії постає поняття імперативу, яке є основою вчення багатьох філософів на різних етапах розвитку суспільства. Філософське вчення про імперативи набуло найбільшого поширення у працях І. Канта. Його філософія моралі виражається в категоричному імперативі: «Чини тільки згідно з тією максимою, через яку ти повсякчас міг бажати, щоб вона стала всезагальним законом» [15, с. 51]. Таким чином, кантове розуміння імперативності є суб'єктивістським і навіть – в окремих випадках – небезпечним, оскільки залежить від етики розуму конкретного індивіда.

Трансформуючи поведінку людини як суб'єкта фіскальних взаємовідносин через категоричний імператив І. Канта, вбачаємо недосконалість його дії в цьому аспекті. Діяльність на його основі не спонукає платників до сумлінної сплати податків і мінімізації ухилення, адже низький рівень податкової культури і низька моральна свідомість окремого індивіда можуть передбачати його бажання зробити ухилення нормою. Пояснюємо це тим, що категоричний імператив не містить у собі прямого впливу на становище самого індивіда.

На противагу імперативу І. Канта, розуміючи сучасні виклики та загрози, Г. Йонас у праці «Принцип відповідальності» формулює часовий імператив: «Чини так, щоб наслідки твоєї діяльності узгоджувались з продовженням автентичного людського життя на землі» [16, с. 27–28]. Ця позиція нині узгоджується із парадигмою сталого розвитку. Фіскальна ж інтерпретація цього імперативу виражається як у поведінці платників податків, так і у формуванні

фіскальної політики держави. Усвідомлюючи необхідність продовження життя на землі, платник податків має замислюватися над своєю поведінкою і мінімізувати ухилення від сплати податків та уникнення її. Натомість фіскальна політика держави має сприяти зниженню нерівності у доходах та багатстві населення.

Позитивна настановна імперативність висвітлена у «золотому правилі» моралі. Історія формування останнього пов'язана зі становленням моралі загалом, адже це правило зустрічається у казках, міфах, прислів'ях, приписах мудрості, релігійних вченнях. Нині воно широко висвітлюється через християнську концепту Нагірної проповіді: «Тож усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, так чиніть і ви з ними, бо в цьому Закон і Пророки» [17, с. 897]. Пройшовши крізь віки, це правило не тільки не втратило актуальності, а й є особливо на часі. Будь-які вчинки в такому розумінні проходять через усвідомлення майбутнього для себе. Тому в умовах кризи цінностей, про яку ми вже згадували, такий підхід може виправдати себе. Фіскальна моральність такого правила полягає у простій прагматиці: «Якщо ти не сплатиш податки, які нині належить сплатити, то завтра ти не отримаєш суспільних благ».

Сутність імперативу досліджується й на сучасному етапі розвитку науки, і єдиного підходу до його трактування немає. Це поняття знаходимо в багатьох наукових працях, і у більшості випадків без пояснення його сутності як загальноприйнята моральна чи законодавча норма поведінки, обов'язкова до виконання. Часто цьому терміну надається окремий контекст, характерний для обраної мети дослідження чи завдань окремої науки. У науковій та довідковій літературі простежуються різні підходи та тлумачення цього поняття, серед яких можна виділити загальнонауковий, філософський, екологічний, правовий, управлінський, мовознавчий та економічний контексти трактування.

У великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «імператив» визначено як «беззастережна, категорична вимога; веління, наказ» [18, с. 492]. Аналіз інших досліджуваних визначень дає змогу виділити для характеристики поняття «імператив» такі мовні конструкції, як «правила в формі дозволів, заборон, приписів, уподобань», «беззастережна повинність», «принципи спілкування», «загальнозначущий моральний припис», «сукупність умов взаємодії суспільства та природи», «сукупність об'єктивних умов» тощо. Приналежність визначень до окремих наукових напрямків дослідження дає змогу виявити їх особливості. Зокрема, в царині філософії розуміння імперативу тяжіє до морально-етичних переконань, екологічний контекст наголошує на умовах взаємодії суспільства та природи, у сфері юриспруденції імперативами позначають категоричні юридичні норми, а управлінський контекст цього поняття базований на умовах, що примушують об'єктів діяти у потрібному напрямку.

Досліджуючи економічний напрямок трактування сутності імперативів, зауважимо, що вони передбачають правила поведінки структурних елементів економічної системи чи економічних суб'єктів. Так, М. Ільїна та Ю. Шпильова під імперативами розуміють «певні правила прояву та поведінки структурних елементів економічної системи з урахуванням різних факторів, що впливають на них» [1, с. 224].

В. Лук'янов зазначає: «...економічний контент (змістовне наповнення) поняття „імператив“ розмаїте і залежить від об'єкту, чинників, які його зумовлюють, а також суб'єктів та ключових напрямків застосування. Виходячи з цього, мають місце імперативи, зумовлені об'єктивністю ринкових сил, а також система впливів, які утверджуються державною волею. Інакше кажучи, регуляторні імперативи бувають двох видів: суто ринкові і державні» [2, с. 404]. Подібної думки дотримується І. Ховрак [3, с. 199]. З такою думкою можна

погодитись, заперечуючи притаманність імперативу сутності категоричності та обов'язковості до виконання, адже економічні закони, правила, принципи часто не спрацьовують, або ринкові суб'єкти не завжди діють відповідно до них, навіть якщо це порушує економічну логіку. Ми підтримуємо позицію, що імперативам притаманна обов'язковість та категоричність, тому вважаємо виділення ринкових імперативів недоречним. Натомість з такої позиції останні доцільно поділити на формальні (формалізовані у нормах закону) та неформальні (сформовані у морально-етичних нормах суспільної поведінки).

Інтерпретуючи сутність поняття імперативу в нашому дослідженні, хочемо наголосити на досягненні мети в результаті його виконання. Ми переконані, що формування імперативів у тій чи іншій сфері економічного дослідження має апріорі передбачати те, що їх виконання забезпечить досягнення ефективного результату. Тому в основі їх виконання можуть лежати норми, правила, принципи, моральні переконання та інші спонукаючі чинники з визначеними алгоритмами дій, які сприятимуть досягненню поставленої мети. Обов'язковість у такому випадку розуміється як цільова настанова, адже виконання приписів, сформованих в імперативі, забезпечить досягнення поставленої мети, а їх невиконання віддалятиме суспільство від неї.

Ми погоджуємося також із М. Ковальчук, яка стверджує: «Імператив в широкому розумінні можна трактувати як об'єктивні умови та детермінанти суспільних явищ та процесів, а в вузькому розумінні поняття імперативу зводиться до особливого виду норми чи закону, який формується та впроваджується з урахуванням морально-етичної прийнятності для суспільства з метою забезпечення її максимальної ефективності в напрямку обраного вектора розвитку суспільства і мінімізації невизначеності в прийнятнях рішень та вибору моделей поведінки» [4, с. 32].

До подібних висновків приходять Н. Мацелюх та Ю. Мискін, які, досліджуючи сутність імперативів в економічному контексті, ідентифікують їх дві основні особливості: «1) імперативи розглядаються у широкому розумінні даного терміну (як обставини, умови, детермінанти суспільних явищ і процесів); 2) імперативам характерна пріоритетність та обов'язковість реалізації у контексті досягнення поставленої мети» [5].

Деталізуючи економічний контекст поняття імперативу, окремі науковці досліджують імперативність у сфері фіскалу. Зокрема, В. Андрущенко та Т. Тучак під поняттям морально-етичних імперативів податків та оподаткування розуміють «чесноти совісті, свідомості та обов'язку, котрі в формі норм і правил регламентують поведінку і дії людей у сфері оподаткування» [8, с. 7]. В іншому дослідженні В. Андрущенко характеризує поняття імперативу фіскальної солідарності як «...категоричне етичне повеління, моральний обов'язок у безумовно-наказовій формі стосовно характеру податкової політики, дій державних установ і поведінки платників податків» [9, с. 14]. П. Пірникоза у процесі дослідження фіскальних імперативів детінізації економіки доходить висновку, що фіскальні імперативи – це «...загальнообов'язкові правила, вимоги до поведінки (діяльності) суб'єктів фіскальних відносин, дотримання яких сприятиме гармонізації їх інтересів і максимально-ефективному розподілу та перерозподілу національного доходу з метою задоволення суспільних потреб» [10, с. 37–38].

Аналіз наведених визначень імперативів у сфері фіскальної політики та поставлена мета дослідження спонукають до обґрунтування сутності поняття «фіскальні імперативи зниження нерівності доходів та багатства в суспільстві». Вважаємо за доцільне виділити широкий та конкретизований підходи до трактування цього поняття.

На нашу думку, ключовим елементом характеристики сутності досліджуваного поняття є мета, яка має досягатися у результаті дотримання таких імперативів і яка полягає у зниженні нерівності за доходами та багатством в суспільстві. Таким чином, під фіскальними імперативами зниження нерівності доходів та багатства в суспільстві у широкому контексті ми пропонуємо розуміти сукупність детермінант, що визначають поведінку суб'єктів фіскальних відносин, та об'єктивних умов, яких обов'язково мають дотримуватися ці суб'єкти з метою зниження асиметрій розподілу доходів та багатства в суспільстві.

Більш конкретизований підхід передбачає типологізацію згаданих вище умов для суб'єктів фіскальних відносин. Відповідно до такого підходу досліджувані імперативи можна визначити як сукупність дієвих формалізованих норм і неформальних правил, що поширюються на платників податків у процесі виконання податкового обов'язку та органи державної влади під час формування і використання фінансових ресурсів для забезпечення державних соціальних стандартів та зниження нерівності у доходах і багатстві в суспільстві.

Загальний та конкретизований підходи до трактування сутності фіскальних імперативів зниження нерівності доходів та багатства в суспільстві не суперечать, а доповнюють один одного. Виділення у конкретизованому підході неформальних правил не нівелює обов'язковості дотримання імперативу, оскільки ці правила не є суб'єктивними, а сформовані в результаті багатовікових фіскальних традицій і звичаїв та відображають об'єктивну позицію суспільства у цьому питанні. Характеризуючи широкий контекст трактування сутності досліджуваних імперативів, звертаємо увагу на поняття «суб'єкти фіскальних відносин». Під останніми ми розуміємо суб'єктів, які задіяні у процесах формування та використання фінансових ресурсів держави. У найзагальнішому підході до них необхідно віднести державу в особі законодавчих, виконавчих та

судових органів влади, платників податків та громадян, які отримують суспільні блага і є реципієнтами державних видатків.

Конкретизований підхід до визначення фіскальних імперативів зниження нерівності доходів та багатства в суспільстві передбачає необхідність забезпечення органами державної влади державних соціальних стандартів. На нашу думку, знижувати нерівність у доходах населення потрібно почати насамперед з прагнення забезпечити кожного громадянина доходами не менше рівня, передбаченого соціальними стандартами. В Україні такі стандарти регулюються Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [19], і до них належать «державні соціальні стандарти у сфері доходів населення та державні соціальні нормативи у сферах соціальних послуг, житлово-комунального обслуговування, транспортного обслуговування та електронних комунікацій, охорони здоров'я, забезпечення навчальними закладами, обслуговування закладами культури, надання послуг з фізичної культури і спорту, побутового обслуговування, торгівлі та громадського харчування» [19]. Згаданим нормативним актом передбачено також гарантування державою забезпечення державних соціальних стандартів для громадян, однак статистика свідчить про незабезпеченість таких стандартів для великої частки населення в Україні. Зокрема, за даними Світового банку, показник бідності в Україні зріс з 5,5 % населення у 2021 р. до 24,2 % у 2022 р. [20].

В Україні затверджено методику комплексної оцінки бідності [21], в якій наведено трактування та методику визначення різних видів бідності. Згідно з цією методикою, «бідність – це неможливість підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період» [21]. Разом із цим методика виділяє поняття монетарної та немонетарної бідності. Монетарна бідність – «це нестача коштів для підтримання способу життя, притаманного

конкретному суспільству в конкретний період» [21]. Натомість «немонетарна бідність – це позбавлення або обмеженість доступу до матеріальних благ / послуг для підтримання способу життя, притаманного конкретному суспільству в конкретний період» [21]. Таким чином, на немонетарну бідність впливають не економічні чи фінансові показники, а більшою мірою соціальні. Нині, у зв'язку з воєнними діями, велика частина населення України знаходиться за межею немонетарної бідності, оскільки не має фізичного доступу до багатьох матеріальних благ та послуг.

У контексті нашого дослідження більший науковий інтерес становить саме показник монетарної бідності. Відповідно до аналізованої методики «межа монетарної бідності за відносним критерієм за витратами визначається за фіксованою часткою середньодушових еквівалентних сукупних витрат – 75 % медіанного рівня сукупних витрат конкретної особи, яка займає серединну позицію впорядкованого за зростанням середньодушових витрат ряду населення, у розрахунку на одну умовну особу» [21]. Натомість «межа монетарної бідності за абсолютним критерієм за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму – розмір фактичного (розрахункового) прожиткового мінімуму в середньому на одну особу на місяць» [21].

Згідно з даними Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи, показник бідності за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму у 2021 р. в Україні становив 39 %, а в 2022 та 2023 рр. зріс до 60 % та 67 % відповідно [22]. Це свідчить про недотримання в Україні державних соціальних стандартів і до війни, причому не тільки за методикою Світового банку, а й за підходами, визначеними українською нормативною базою.

Така ситуація спонукає до виділення базового фіскального імперативу зниження нерівності доходів та багатства в суспільстві, виконання якого

забезпечувало б зниження бідності в країні. Стаття 6 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [19] передбачає, що «базовим державним соціальним стандартом є прожитковий мінімум, встановлений законом, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти» [19]. Однак нинішня проблема застосування в законодавчій та практичній площині поняття «прожитковий мінімум» криється в змістовних розбіжностях та вартісній величині понять «прожитковий мінімум» і «фактичний прожитковий мінімум». Так, згідно з ч. 1 ст. 1 Закону України «Про прожитковий мінімум», «прожитковий мінімум – це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості» [23]. Саме ця величина законодавчо затверджується в розрізі вікових й соціальних груп населення та є базою для встановлення розміру мінімальної заробітної плати, соціальних допомог, соціальних гарантій і стандартів у різних галузях. Натомість фактичний прожитковий мінімум застосовується для спостереження за динамікою рівня життя населення. В Україні фактичний прожитковий мінімум вищий за законодавчо встановлену величину прожиткового мінімуму.

Зважаючи на зазначене, ми пропонуємо базовим фіскальним імперативом зниження нерівності доходів та багатства в суспільстві визначити необхідність забезпечення доходів населення не нижче фактичного прожиткового мінімуму. Практична реалізація цього імперативу полягає у коригуванні законодавчо встановленого прожиткового мінімуму до рівня фактичного, що дасть змогу

підвищити державні соціальні гарантії не тільки у сфері отримання доходів населення, а й інших суспільних послуг.

Працездатне населення найбільшою мірою забезпечує реалізацію своїх потреб трудовими доходами, натомість підтримувати мінімальний рівень доходів непрацездатного необхідно за допомогою державних соціальних трансфертів. Тому основну роль у досягненні досліджуваного базового імперативу відіграють видатки бюджету та соціальні трансферти.

У конкретизованому підході до визначення досліджуваних імперативів фігурують також поняття формалізованих норм і неформальних правил. За ознакою формалізованості ми поділяємо імперативи на формальні та неформальні. Формальні імперативи – це ті, які зафіксовані у нормативно-правовій базі держави чи міжнародному праві, а неформальні ґрунтуються на моральних принципах та суспільній етиці і не задокументовані. Формалізована ознака поділу імперативів впливає з теорії інституціоналізму. Вперше поділ інститутів на формальні і неформальні здійснив американський економіст Д. Норт. Він зазначає, що різниця між неформальними та формальними обмеженнями полягає в ступені обмеженості: «Уявіть собі континуум від табу, звичаїв і традицій на одному кінці до писаних конституцій на іншому. Відбувався тривалий і нерівномірний перехід в одному напрямку, від неписаних традицій і звичаїв до писаних законів, оскільки ми рухалися від менш складних суспільств до більш складних. І такий перехід явно пов'язаний зі зростаючою спеціалізацією та поділом праці, що сформувалися з появою складніших суспільств» [24, с. 46]. Подібна ситуація спостерігалась і з фіскальними імперативами, оскільки в початкових суспільствах практика реалізації фіску відбувалась на основі неписаних звичаїв, а з розвитком цивілізації формалізувалась у нормативно-правовій базі. Тобто неформальні імперативи

стали основою багатьох норм, які ми нині спостерігаємо у національному та міжнародному податковому праві.

Національні податкові політики та системи регулюються зазвичай податковими кодексами або сукупністю нормативно-правових актів в окремій країні. Проте з утворенням інтеграційних об'єднань податкове право нині поширюється й охоплює наднаціональний рівень. Прикладом цього є координація податкової політики та податкових систем на рівні ЄС, що відбувається шляхом прийняття Директив Ради ЄС, норми яких обов'язкові до виконання усіма державами-членами ЄС.

Важливою відмінністю формальних та неформальних імперативів є те, що за невиконання формальних передбачена відповідальність, а за невиконання неформальних – ні. Саме міра відповідальності є однією із найважливіших детермінант дотримання формальних фіскальних імперативів. Проте рівень дотримання останніх також залежить від об'єктивного чинника, яким є співвідношення між сплаченими податками та отриманими суспільними благами: чим більше таке співвідношення, тим більшим буде рівень дотримання фіскальних імперативів. Рівень дотримання формальних імперативів безпосередньо залежить від дотримання неформальних, адже у суспільствах, де поважають неписані моральні звичаї, правила та є високою етика, законів дотримуватимуться тим більше. Однак може спостерігатися ситуація, за якої формальні фіскальні імперативи суперечать позиціям неформальних, тобто коли етика суспільства вища, ніж прописані норми права. У такому випадку формальні фіскальні імперативи можуть бути приречені на невиконання або стануть недієвими.

Таким чином, формальні фіскальні імперативи за критерієм досягнення мети можна поділити на конструктивні (дієві) та деструктивні (недієві). Прийняття будь-якого нормативного документа, а особливо закону, передбачає

досягнення певної мети та вирішення конкретних завдань, які зазвичай прописуються у пояснювальних записках до законопроектів, що готують законодавці. Проте після закінчення фіскального лагу функціонування мета прийнятого законодавчого акту часто не досягається, і тоді можна стверджувати, що прийняті норми виявились деструктивними, або недієвими. Особливо небезпечними для економіки та суспільства є прийняття ряду деструктивних законодавчих новацій, об'єднаних під назвою «податкова реформа», адже мета реформи може бути не тільки не досягнута, а й мати негативні наслідки. Задля уникнення такої ситуації важливо, щоб під час розробки законопроектів у сфері фіскальної політики проводились економіко-математичні розрахунки, робились фінансові обґрунтування, реформи обговорювались з фахівцями та експертами, враховувався дієвий зарубіжний досвід.

Неформальні імперативи виражаються у принципах оподаткування та формування державних видатків. Світова фінансова наука володіє чималим доробком в царині наукового обґрунтування процесу оподаткування, який виражається у принципах, правилах, основах. Систематизований звід класичних наукових постулатів оподаткування висвітлено у праці В. Андрущенка [25, с. 152]. З урахуванням предмета та мети нашого дослідження актуальними й понині залишаються багато із перелічених принципів. Так, з метою зниження нерівності у доходах та багатстві суспільства слухними є наукові принципи А. Сміта та Дж. Ст. Мілля, які передбачають більшу участь заможних верств населення у фінансуванні державних потреб. Зокрема, й понині відповідає соціально-економічним реаліям принцип А. Сміта про те, що «громадяни зобов'язані брати участь у покриванні державних видатків по можливості у відповідності з своїми доходами» [26], й принцип Дж. Ст. Мілля, згідно з яким «має бути рівномірність податків за критерієм рівновеликих тягот» [25, с. 152]. Надзвичайно актуальним з позиції обґрунтування визначеного нами базового фіскального імперативу

зниження нерівності доходів та багатства в суспільстві є й принцип оподаткування Дж. Ст. Мілля, який передбачає «не оподаткування мінімального доходу, достатнього для придбання предметів першої необхідності» [25, с. 152].

Не менш значимими є наукові постулати світової фінансової науки в частині формування державних видатків. Однак моніторинг наукових вчень різних економічних шкіл дає підстави стверджувати, що проблематиці державних видатків приділено значно менше уваги. Так, основоположник класичної економіки А. Сміт визначив основні напрями державних видатків, до яких відніс «видатки на оборону, судочинство, утримання громадських установ та оплату громадських робіт, утримання закладів освіти, підтримку діяльності правителя» [26]. Видатний англійський економіст Д. Рікардо у своєму вченні практично взагалі не досліджував державні видатки [27]. Таку позицію відомий представник італійської фінансової науки Ф. Нітті пояснив тим, що «багато економістів не приділяють уваги питанням державних видатків через те, що видатки, на їхню думку, мають цікавити політиків, а не науковців» [28]. Такий підхід вчений справедливо вважав помилковим.

Досліджуючи теоретичні основи формування видатків бюджету, Б. Малиняк доходить висновку про те, що «економісти все більше уваги почали приділяти витрачанням бюджетних ресурсів з середини ХІХ ст. Зростання уваги до цієї проблематики призвело до того, що наприкінці ХІХ ст. питання видатків бюджету виходить на чільне місце в дослідженнях бюджету та державних фінансів» [11, с. 85–86]. Разом із цим автор наголошує на важливості неформальних інституцій у процесі формування та виконання видатків бюджету [12; 13].

Світова фінансова наука нагромадила вагомий доробок щодо ролі державних видатків в економічному розвитку та фінансуванні потреб суспільства – від закону А. Вагнера до поглядів нобелівського лауреата

сучасності Дж. Стігліца. Тому подальшу увагу сконцентруємо на принципах формування видатків бюджету, обґрунтованих сучасними українськими науковцями.

У процесі дослідження бюджетного фінансування В. Дем'янишин звертає увагу на принципи його здійснення. Вчений вважає, що «при формуванні таких принципів доцільно опиратися на принципи бюджетної політики, адже бюджетне фінансування є інструментом її реалізації» [14, с. 37]. Таким чином, до принципів бюджетного фінансування він відносить безповоротність, безоплатність, безстроковість, плановість, цільовий характер, фінансування не під план, а в міру виконання планів по виробничих показниках, мережі, штатах і контингентах, ефективне використання коштів, фінансування у міру поступлення доходів, оптимальне поєднання усіх джерел фінансування, дотримання режиму економії, повноту, справедливість і неупередженість, публічність та прозорість, контрольованість [14, с. 37].

Більш конкретизований підхід у висвітленні досліджуваних принципів наводить Б. Малиняк, який наголошує на слабкому науковому обґрунтуванні принципів формування державних видатків. Він зауважує, що «значно більше уваги вчені приділяють дослідженню принципів бюджету та бюджетної системи» [11, с. 88]. Провівши аналіз наявних підходів щодо принципів видатків бюджету, Б. Малиняк наводить власну систему таких принципів, яку вважаємо актуальною з позиції предмета нашого дослідження.

Ключовим із наведених принципів у частині зниження нерівності доходів та багатства в суспільстві є принцип орієнтованості на суспільство. У випадку високого рівня нерівності доходів та багатства чи незабезпеченості частини населення доходами на мінімальному допустимому рівні видатки мають бути орієнтовані на вирішення наведених проблем.

Виходячи із сутності фіскальної політики, фіскальні імперативи зниження нерівності доходів та багатства в суспільстві доцільно поділяти на ті, яких потрібно дотримуватися у процесі формування і використання фінансових ресурсів держави. Фіскальні імперативи при формуванні фінансових ресурсів держави є формалізованими нормами та неформальними правилами, яких необхідно дотримуватися у процесі встановлення податкової політики, сплати податків та забезпечення акумуляції неподаткових надходжень держави. Своєю чергою фіскальні імперативи при використанні фінансових ресурсів держави є формалізованими нормами та неформальними правилами, обов'язковість дотримання яких необхідна під час розподілу та використання державних коштів.

Відповідно до дієвої нормативно-правової бази у сфері фіскальної політики та принципів оподаткування й формування видатків бюджету ми виділяємо такі формальні й неформальні імперативи формування і використання фінансових ресурсів держави, які передбачають зниження нерівності доходів та багатства в суспільстві (табл. 1).

Таблиця 1

Типологізація фіскальних імперативів зниження нерівності доходів і багатства в суспільстві

	Імперативи формування фінансових ресурсів держави	Імперативи використання фінансових ресурсів держави
Формальні	<ul style="list-style-type: none">– прогресивна система оподаткування доходів фізичних осіб;– диференційовані ставки податків на споживання;– вищий, ніж оподаткування трудових доходів, рівень оподаткування спадщини;– підвищені ставки податку на елітне майно заможних громадян;	<ul style="list-style-type: none">– державні гарантії мінімального соціального забезпечення для малозабезпечених верств населення;– забезпечення рівного доступу до основних суспільних послуг;– забезпечення належного рівня соціального захисту впродовж життєвого циклу людини;– розмежування видатків між ланками бюджетної системи на користь місцевих бюджетів;

	Імперативи формування фінансових ресурсів держави	Імперативи використання фінансових ресурсів держави
	<ul style="list-style-type: none">– обмеження надприбутків від використання природних ресурсів держави за допомогою рентних платежів;– високий рівень податкового контролю та відповідальності.	<ul style="list-style-type: none">– державна підтримка започаткування та розвитку підприємницької діяльності;– зниження розривів у фінансуванні оплати праці державних службовців та посадових осіб державних підприємств;– оптимізація функціонального розподілу видатків бюджету;– мінімізація впливу суб'єктивних факторів на розподіл видатків бюджету;– високий рівень бюджетного контролю та відповідальності.
Неформальні	<ul style="list-style-type: none">– мінімізація ухилення та уникнення сплати податків;– формування фіскальних традицій добровільної сплати податків;– формування та збереження високого рівня податкової культури.	<ul style="list-style-type: none">– мінімізація безпідставного претендування та отримання соціальних видатків;– недопущення корупції у розподілі та використанні видатків бюджету;– активна участь населення у громадському контролі за видатками бюджету;– прагнення до отримання трудових доходів, а не соціальних трансфертів.

Джерело: складено авторкою.

Наведені формальні імперативи формування фінансових ресурсів держави передбачають збільшення податкового навантаження на платників податків, які володіють високим рівнем доходу та мають великі майнові статки, і зниження податкового навантаження на платників з низькими рівнями доходу й незначною власністю. Реалізація такого підходу через нормативно-правову базу може зіткнутися із проблемою політичної волі законодавців, адже більшість наведених фіскальних імперативів негативно впливатиме на формування їхніх доходів. Тому необхідно всіляко стимулювати утвердження суспільної думки щодо необхідності таких кроків. Іншим ризиком формалізації імперативів формування фінансових ресурсів держави є ймовірне зростання ухилення та уникнення

сплати податків й рівня тіньової економіки. Парадокс полягає в тому, що тіньова економіка є як причиною, так і наслідком зростання прірви між багатим та бідним населенням. Тому слід виважено й на науковій основі підходити до встановлення ставок й інших елементів податків під час законодавчого впровадження наведених фіскальних імперативів. Водночас наведений перелік імперативів враховує ймовірну проблему мінімізації податкових зобов'язань платниками податків шляхом дії одного з них – забезпечення високого рівня податкового контролю та відповідальності.

В основі дії формальних імперативів використання фінансових ресурсів держави лежить підхід, за яким необхідно збільшити державні видатки, які покращуватимуть фінансове становище малозабезпечених верств населення безпосередньо або через опосередковані механізми. Забезпечення базового фіскального імперативу зниження нерівності доходів та багатства в суспільстві за умов низької зайнятості, інфляції та інших явищ, які супроводжують економічну кризу, потребує багато державних фінансових ресурсів, що спрямовуються на соціальні виплати. Такі видатки з позиції економічної ефективності є непродуктивними. Тому паралельно із фінансуванням соціальних програм необхідно здійснювати продуктивні видатки. Про це неодноразово пише Дж. Стігліц у праці «Ціна нерівності» [29]. Вчений зазначає, що «такі видатки мають забезпечувати зростання мультиплікатора ВВП в результаті їх фінансування» [29, с. 353]. Разом із цим він доводить страшену неадекватність американської системи страхування від безробіття і пропонує переходити до альтернативних державних програм – «(податкову знижку на зароблений прибуток, талони на пільгову купівлю продуктів і соціальне страхування)» [29, с. 407].

Однак виконання базового фіскального імперативу зниження нерівності доходів та багатства в суспільстві, який пов'язаний з дотриманням державних

гарантій мінімального соціального забезпечення для малозабезпечених верств населення, є безумовним. Ми вважаємо, що дотримання державних гарантій фінансування кожного члена суспільства на рівні фактичного прожиткового мінімуму (у вигляді встановлення законодавчого прожиткового мінімуму на рівні фактичного, кореляції з ним мінімальної заробітної плати та фінансування державних соціальних трансфертів) є необхідністю завжди. Відступ від такого підходу спричинив масштабні втрати людського капіталу шляхом великої міграції населення з України ще до початку повномасштабної війни. Поряд із цим важливо не допустити пригнічення стимулів до праці внаслідок надмірно високих соціальних трансфертів, тому такі трансферти потрібно спрямовувати на підтримку матеріального становища непрацездатного населення.

Більшість із неформальних імперативів базовані на високому рівні соціальної відповідальності громадян, а імператив недопущення корупції у розподілі та використанні видатків бюджету спрямований на виконання державними службовцями, які залучені до цього процесу. Сформовані нами імперативи не є виключними, їх перелік може змінюватися відповідно до соціально-економічного становища в суспільстві, проте вони є орієнтирами, які узагальнюють необхідні кроки держави, платників податків та громадян, що покликані знижувати нерівність за доходами та багатством в суспільстві.

Висновки

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що подолання асиметрій у розподілі доходів і багатства потребує не лише застосування окремих інструментів фіскальної політики, а й чіткого окреслення обов'язкових орієнтирів – фіскальних імперативів, дотримання яких наближає суспільство до соціально прийняттого стану розподілу. Глибинні причини нерівності пов'язані з домінуванням економічних мотивів та кризою цінностей, що актуалізує

звернення до деонтологічного й морально-етичного підґрунтя фіскальних відносин.

Обґрунтовано сутність поняття «фіскальні імперативи зниження нерівності доходів та багатства в суспільстві» у широкому та конкретизованому підходах. У широкому розумінні вони постають як сукупність детермінант поведінки суб'єктів фіскальних відносин та об'єктивних умов, обов'язкових до дотримання задля зниження асиметрій розподілу; у конкретизованому – як сукупність формалізованих норм і неформальних правил, що поширюються на платників податків і органи державної влади у процесі формування та використання фінансових ресурсів держави.

Виокремлено базовий фіскальний імператив – забезпечення доходів населення не нижче фактичного прожиткового мінімуму, практична реалізація якого полягає у коригуванні законодавчо встановленого прожиткового мінімуму до фактичного рівня. Такий підхід дає змогу підвищити державні соціальні гарантії як у сфері доходів населення, так і інших суспільних послуг.

Здійснено типологізацію фіскальних імперативів за двома критеріями: ступенем формалізації (формальні та неформальні) і етапом руху фінансових ресурсів держави (формування та використання), а формальні імперативи за критерієм досягнення мети розмежовано на конструктивні й деструктивні. Запропонована типологія не є вичерпною й може коригуватися відповідно до соціально-економічного становища, проте слугує орієнтиром, який узагальнює необхідні кроки держави, платників податків і громадян, спрямовані на зниження нерівності доходів і багатства в суспільстві.

Список використаних джерел

1. Ільїна М.В., Шпильова Ю.Б. Теоретичні основи формування імперативів економічного розвитку суспільства. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2017. № 9. С. 221–226.

2. Лук'янов В.С. Регуляторні імперативи сучасних фінансових ринків. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 1 (163). С. 403–411.
3. Ховрак І. Сучасні регуляторні імперативи соціальної відповідальності. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 1. С. 197–203.
4. Ковальчук М.В. Вплив деструктивних інституціональних імперативів на якість життя. *Технологический аудит и резервы производства*. 2016. № 3/5 (29). С. 31–36.
5. Мацелюх Н.П., Мискін Ю.І. Імперативи соціалізації бюджетної політики: теоретичний аспект. *Modern Economics*. 2019. № 14. С. 147–152.
6. Матвійчук А.В. Імперативна філософія як передумова екологічної деонтології. *Наукові записки. Серія «Філософія»*. Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2011. Вип. 9. С. 293–304.
7. Зязюн І. Криза цінностей – катастрофа суспільств і держав. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2010. Вип. 2. С. 7–20.
8. Андрущенко В.Л., Тучак Т.В. Морально-етичні імперативи податків та оподаткування (західна традиція): монографія. Київ: Алерта, 2013. 384 с.
9. Андрущенко В.Л. Імператив фіскальної солідарності. *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування*. 2019. № 3. С. 13–19.
10. Пірникоза П.В. Фіскальні імперативи детінізації економіки України: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль, 2019. 280 с.
11. Малиняк Б.С. Теоретичні основи формування бюджетних видатків. *Світ фінансів*. 2016. № 4 (49). С. 83–94.
12. Малиняк Б.С. Дихотомія вдосконалення видатків державного бюджету: від забезпечення протистояння агресії РФ проти України до побудови модерної держави, інтегрованої у Західну цивілізацію. *Світ фінансів*. 2022. № 3. С. 48–63.

13. Малиняк Б.С. Потенціал діалектичного, інституційного та біхевіористичного методологічних підходів у дослідженні видатків бюджету. *Економічний аналіз*. 2021. Т. 31. № 4. С. 149–162.
14. Дем'янишин В.Г. Бюджетне фінансування та його особливості в сучасних умовах. *Світ фінансів*. 2007. № 2 (11). С. 34–48.
15. Kant I. Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. *Werke in zwölf Bänden*. Bd. 7 / hrsg. von W. Weischedel. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977.
16. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / пер. з нім. Київ: Лібра, 2001. 400 с.
17. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Завіту. Київ: Українське Біблійне Товариство, 2009. 1151 с.
18. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
19. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000 № 2017-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>
20. Pawn shops and bread queues: poverty grips Ukraine as war drags on. *The Guardian*. 2023. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/apr/30/ukraine-war-poverty-irpin-pawn-shops-bread-queues>
21. Про затвердження Методики комплексної оцінки бідності: наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, Національної академії наук України від 18.05.2017 № 827/403/507/113/232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17#Text>
22. Дві третини українців живуть за межею бідності – демографія. URL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=102498>

23. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999 № 966-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text>
24. North D. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 152 p.
25. Андрущенко В.Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті (теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). Львів: Каменяр, 2000. 303 с.
26. Сміт А. Багатство народів. Дослідження про природу та причини добробуту націй / пер. з англ. Київ: Наш формат, 2018. 722 с.
27. Рикардо Д. Сочинения. Т. 1. Начала политической экономии и налогообложения. Москва: Госполитиздат, 1941. 288 с.
28. Нитти Ф. Основные начала финансовой науки / пер. с итал. И. Шрейдера; под ред. А. Свирцевского. Москва: Изд-во М. и С. Сабашниковых, 1904. 624 с.
29. Стігліц Дж. Ціна нерівності: Як теперішнє поділене суспільство загрожує нашому майбутньому / пер. з англ. П. Таращука. Київ: Темпора, 2017. 584 с.